

משנת הנצי"ב

הרב אהרן אייזנטל

פתח דבר

זמן מועט לפני רצח הקדושים בחברון נפגשתי עם ר' צבי גלאט הי"ד. פגישה ראשונה – ולהוותי גם אחרונה. זמן רב נשאתי עמי את דושם הפגישה עם ר' צבי שמיזג בתוכו עדינות ורוך עם החלטיות ותקיפות בחובת העליה לארץ-ישראל. באותו מעמד הבטחתי לכתוב מאמר בענין ארץ-ישראל בעלון שעמד להוציא. לא זכה ר' צבי להגשים שאיפתו זו, ועתה באתי לשלם חובי בספר שיוצא לעלוי נשמתו הקדושה.

מבוא

הבא לשרטט את דמות דיוקנו של גאון ישראל, רבי נפתלי צבי יהודה ברלין, ימצא כי שתי אהבות גדולות מלאו את ליבו הטהור: אהבה לתורה ונושאה ואהבת ארץ-ישראל. את אהבתו הראשונה הגשים בלימוד התורה, בחיבור ספריו המופלאים ובהרבצת תורה לאלפי תלמידים בישיבת וולוז'ין המפוארת. אהבה שניה – אהבת ארץ ישראל – לא זכתה להגיע אלי יעודה: ישיבה בארץ-ישראל. דחקה הראשונה את השניה ולא יכלו לשבת יחדיו. בהנהגת ישיבת וולוז'ין השקיע את כל כוחותיו ולמרות רצונו לא יכול היה לעלות אל הארץ הנכספת. רק משנסגרה ישיבת וולוז'ין החל לחשוב על אודות עליה לא"י. בנו, הרב מאיר בר-אילן מספר בזכרונותיו (מוולוז'ין עד ירושלים, ח"א, 187) שכל ימיו האחרונים היה הנצי"ב במצב של עובר-אורח בדרך לא"י אלא שלא זכה לכך והוא נפטר בנכר כשהוא מיצר על שלא זכה להגשים שאיפתו זו. מורשה גדולה הותר לנו ככתביו שבאמצעותם יכולים אנו להתקשר אל רוחו הגדולה. בספריו באו לידי בטוי גבהות הנפש, עדינות הרגשות ועמקות המחשבה ביחסו אל ארץ-ישראל. במיוחד אמורים הדברים ביחס לפירושו המופלא לתורה: "העמק דבר", והמצורף לו "הרחב דבר", אשר לפי דברי בנו ז"ל "יותר משיש בו פירוש על התורה יש בו משום ספר הקובע ברכה בשיטה שלמה ומסודרת בתכנית מהוקצעת ומעובדת על חיי עם ישראל". אלא שכדי לעמוד על השיטה יש צורך ללמוד את פירושו מראשיתו עד סופו, ללקט את הפנינים המפוזרות בו לשבצם

בכתר אחד כדי שיראה כלולו והדרו. זו בעצם המלאכה שנטלנו על עצמנו, ללקט את כל הנפזרים ולאחדם לתבנית אחת כדי שנוכל לעמוד על ידה על שיטתו של הנצי"ב ביחס לארץ-ישראל. קודם שנפרוש את היריעה עלינו לציין עובדה הנותנת משקל מיוחד לדבריו בענין א"י. מיוחד הוא הנצי"ב בכך שהדברים שאמר או שכתב לא היו דברים ערטילאיים – אלא הם היו את אמיתות חיו. הוא חי את התורה ומשמעותה.

בזמנו החלה להתעורר תנועת שיבה לציון שראשיתה היתה מצער ונתכנסה תחת דגל "חיבת-ציון". הנצי"ב תמך בתנועה זו ואף השתתף תקופה מסוימת בהנהגתה. הוא נדרש להביע דעתו בענינים מעשיים שונים הנוגעים לשוב הארץ ואנו מוצאים שבתשובותיו משוקעים רבים מפירושו לתורה (עי' באגרותיו). ובכלל, העוקב אחר דרכו הציבורית והנהגות הכלל של הנצי"ב ישים מיד אל לבו שכל תנועה והדרכה שלו נבעו מתוך הכתוב בתורה ובנביאים, מדברי חז"ל שבגמרא ובמדרשים. זה האיש אשר היה כל כולו תורה.

חיות התורה המיוחדת הזו בא לידי בטוי במקרה אשר עליו מספר בנו בזכרונותיו. פעם אחת נכנס אורח שחזר מא"י לחדרו של הנצי"ב לספר על שראה ושמע בארץ הקודש. פתאום שמעו בני הבית את הנצי"ב גוער באורח: צא מזה, מרגל! והנה נראה האורח עומד ליד הפתח חיוור ונפחד, ושואל: רבי, האמנם לא יאמין לי? וכי חשוד אני כשקרן? ענהו רבינו: "לא. המרגלים אף הם לא דיברו שקר אלא שבגנותה של א"י אסור לספר אפילו כשהדברים הם אמת, ומי שמדבר רעות על ארץ-ישראל הוא בבחינת מרגל". והנה בפירושו לתורה מלמדנו הנצי"ב עד כמה חמורה הוצאת דיבה על הארץ. וכך כתב על הפסוק "וימותו האנשים מוציאי דבת הארץ רעה במגפה לפני ה'" (במדבר י"ד, ל"ז): "חזר ופירש הכתוב זה החטא ללמד דרך משום זה החטא של דבת הארץ מתו במגפה לפני ה', אבל משום שהחטיאו את הרבים להפיח מדנים ולהלין את כל העדה היו מתים ג"כ, אבל לא במגפה שהיא מיתה חטופה".

ענינה של ארץ-ישראל מופיע במיוחד בפירושו לחמשת החומשים "העמק דבר". יתוד יש בדרך חיבורו של פירוש זה. שיעור קבוע בפרשת השבוע היה לנצי"ב בקריבקר אחר התפילה בשיבה, ובו התחדשו הדברים אשר לאחר מכן הועלו עלי ספר. הדברים החמים ששמעו התלמידים מפי רבם על מעלות ארץ-ישראל חדרו לליבותם. לא יפלא, איפוא, שבחירי התלמידים² יסדו אגודה חשאית, "נס-ציונה", לעידוד העליה לא"י. מדברותיו של הנצי"ב על א"י נמצאים בספרים נוספים: פירושו למכילתא "ברכת הנצי"ב", פירוש לשיר השירים – "רנה של תורה" ופירושו להגדה של פסח – "אמרי שפר".

כינסנו את דבריו של הנצי"ב ועשינו אותם חטיבה אחת המחולקת לפרקים פרקים. בתחילה קשרנו את החוליות הראשונות שקשרו האבות לא"י. חיזקנו את הקשרים בככוש וירושה של הצאצאים החוזרים ממצרים. בדקנו את טיבה של השלשלת הקושרת אותנו לארץ ישראל בפירוט מעלותיה וקדושתה שבהן התיחדה משאר הארצות. קדושה זו מוצאת את ביטוייה בתורת א"י

1. אשתו השניה – בתו של רבי יחיאל מיכל עפשטיין בעל "ערוך השלחן" – סיפרה שאחר נישואיה לו רצה הנצי"ב לעזוב את הישיבה ולהגשים משאלתו לעלות לא"י, אולם היא הניאה אותו באמרה: הישיבה היא קדושה וארץ-ישראל היא קדושה. אבל בישיבה אתה מחנך תלמידים רבים לתורה בקדושה וטהרה ואילו בא"י תקדש אתה רק את עצמך (שרי מאה, ח"ו 117).

ובקיום המצוות בה. אחר שעמדנו על זיקת העם לארצו ומהותה המיוחדת של הארץ, באים אנו לקשר בין הדבקים בישיבה בא"י, בבירור התנאים להתמדת הקשר הזה. זכו דורות אחרונים לחדש קשר סגולי זה. נמצה נא מתוך הבירור המוגש בזה את הסגוליות המיוחדת של ארץ-ישראל. תתברר הכרחיות הקשר המופלא הזה וכיצד נהדקהו להיותו קשר אמיץ בל ינותק.

האבות וארץ-ישראל

הקשר המופלא שבין העם והארץ החל להוצר כבר בשנות השתילה הראשונות של אברהם וצאצאיו בארץ הקודש. כל המעיין בספר בראשית עומד על הקשר הגלוי שבין האבות והארץ. הליכתו של אברהם בארץ לאורכה ולרחבה, חפירת הבארות והמאבק עם הפלשתים, המאבק של כל האבות על ההישארות בא"י בשנות הרעב – כל אלו גלויים. בא רבינו וקשר גם את הנימים זסמויים.

לך-לך – מרכושך

מיד אחר שהתורה מציגה את משפחת אברהם אנו שומעים על הליכת המשפחה אל ארץ כנען. איננו יודעים עדיין מיהו אברהם זה, אין אנו מכירים את מעשיו, לא שמענו על מידותיו וסגולותיו וכבר התורה מקשרת את אבי האומה עם הארץ המובטחת לזרעו, לומר שכבר ביסוד הקמת האומה הונח הקשר הנצחי עם הארץ. הליכה זו, מפרש הנצי"ב³ היתה מכת "הערה מן השמים" לאברהם, להבדיל מנבואה שאינה ניתנת אלא בארץ ה'. דיה להערה זו לעקור את המשפחה ממקומה. בהיותו בחרן נאמר לאברהם "לך לך וגו' אל הארץ אשר אראך"⁴. גם זו לא נבואה של ממש – שמשמעותה היא ראית ה' כמו שמצינו בהמשך "וירא ה' אליו"⁵ – אלא זו אמירה בלבד, משום שאין המקום ראוי לגלוי שכינה. ואברהם כה כוסף אל ארץ הקודש עד שאין הוא מתעכב למכור את נכסיו, אינו מכין את אנשי ביתו ליציאה אל הדרך הקשה אלא הריהו הולך מיד, הוא ולוט עמו. מדוע? משום ש"בתחילה היה משער שאם היה מתעכב בשביל שמירת הנכסים היה יכול להיות מניעה לעיקר הליכה, ע"כ הוחלט אצלו לצאת תומ"י ויעבור עליו מה". בינתיים נתעכב אברהם בדרך עד שמכרו בניו ביתו את נכסיו והצטרפו אליו.⁶ רק משמגיע אברהם לאלון

3. בראשית י"א, ל"א.

4. שם י"ב, א'.

5. שם ז', ובהע"ד שם. הנצי"ב חולק בזה על שיטת ריה"ל כנזרי מאמר ב', י"ד שאברהם זכה לנבואה עוד בהיותו באור כשדים.

6. הע"ד שם, ה'.

בזה מסביר הנצי"ב את הכפילות, לכאורה, בפסוקים ד' וה'. אלא שלפי דרכו היו ב' הליכות: היציאה הראשונה, ורק לאחר שהצטרפו אליו בני משפחתו לקחם אברהם והמשיך בדרכו לא"י.

מורה נראה ה' אליו – ראייה ראשונה, נבואה של ממש, ואברהם בונה מזבח לה' הנראה אליו שכן בנית מזבח אינה ראויה אלא בארץ-ישראל.⁷ מכירים אנו את דברי ריה"ל המפורסמים על קישורה ההכרחי של הנבואה לא"י. הנצי"ב מוסיף ומחדש: גם מדרגות הנבואה תלויות כריחוק מא"י. באור כשדים היתה רק "הערה מן השמים", בחרן אנו מוצאים כבר "אמירה" אך רק בא"י זוכה אברהם לנבואה.⁸ נמצא, שככל שמתקרבים לארץ ישראל – זוכים יותר לגילוי שכינה.

עמידה בנסיון

אברהם יושב בארץ כנען והגה מנסהו ה' "ויהי רעב בארץ וירד אברם מצרימה לגור שם כי כבד הרעב בארץ".⁹ ידועים דבריו של הרמב"ן שדן את אברהם לכף חובה, וכן כתב: "גם יציאתו מן הארץ שנצטוו עליה בתחילה, מפני הרעב – עוון אשר חטא, כי האלהים ברעב יפדנו ממות. ועל המעשה נגזר על זרעו הגלות בארץ מצרים ביד פרעה. במקום המשפט שמה הרשע והחטא". הנצי"ב מסנגר על אבי האומה מפני אשמה כבדה זו – "דודאי בטח כל האפשר" וראיתו מסוף הפסוק: כי כבד הרעב בארץ – "כפל הכתוב להודיע שכל עוד שהיה אפשר להשתדל למכור רכושו ולבטוח בה' עשה, עד שמכ"מ כבד עליו הרעב. אז קיים בעצמו רעב בעיר פזר רגליך". דביקותו של אברהם בא"י מוצאת את ביטויה גם במלחמת המלכים. המפרשים עומדים על הסתירה שבין הנאמר בפס' י"ד "וירדף עד דן" לבין המשתמע מהפס' שאח"כ שרדפם עד "חובה אשר משמאל לדמשק". הנצי"ב מבאר שאברהם עצמו רדפם עד דן "הוא בקצה גבול צפוני של א"י וכו' ולא רצה אברם לרדוף אחריהם בעצמו חוץ לא"י". המשך הרדיפה נעשה ע"י אליעזר שמשו"כ נתקרא מאז דמשק אליעזר.¹⁰ ואע"פ שאברהם היה יכל בלהט המלחמה להצלת לוט להתיר לעצמו לצאת – לא עשה כן.

חיבה נודעת

חיבתו של אברהם לא"י עוברת בירושה לבניו. יצחק מצטווה "גור בארץ הזאת וגו' כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל".¹¹ מפרש רבנו: "הוא טעם על הצווי גור בארץ הזאת, משום שעליו להראות חביבות הארץ שהיא שלו ושל זרעו".

7. הע"ד שם, ז'. וע"ע שמות כ', כ"ג דקדושת מזבח קיימת רק בא"י.
8. בדומה לכך נאמר ביעקב בהיותו בבית לבן "ויאמר ה' אל יעקב" (בראשית ל"א ג') לא בגלוי שכינה. ע"י פי' הנצי"ב לוירא וגו' אל יעקב עוד (שם ל"ה ט').
9. שם, י"ב, י'.
10. שם י"ד, י"ד-ט"ו.
11. שם כ"ו, ג'.

מצות יישובה

את הציווי ליעקב "שוב אל ארץ אבותיך ולמולדתך"¹² מסביר רבנו: "לא הזהירו לשוב אל בית אביו כי אם אל ארץ אבותיו, ולהנהגתו לעבוד את ה' בתורה ובעבודה. ומש"ה בכואו לשכם עמד שתי שנים ומחצה שלא הוזהר על יותר". אין זו חזרה לבית יצחק אביו – הבית שממנו נאלץ לברוח מפחד עשו אחיו, אלא זו חזרה מקפת ועמוקה יותר – לא"י ולעבודת ה' המיוחדת בה. ואכן מוצאים אנו אח"כ את יעקב יושב "בארץ מגורי אביו, בארץ כנען".¹³ וכי איננו יודעים שזו ארץ כנען? אלא סיבת ישיבתו בה היא גם מפני שהיא ארץ כנען "ויש בזה מצות ישוב א"י ומוכשרת יותר לטהרות הקודש יותר מבכל הארצות".¹⁴

חיבת שכטים

כשבני יעקב עולים מארץ מצרים לבשר לאביהם הזקן כי יוסף בנו עודנו חי מדגישה התורה "ויעלו ממצרים ויבואו ארץ כנען אל יעקב אביהם".¹⁵ למד רבנו מסדר הכתובים: "בשביל שידעו כי יהיו נפרדים מאה"ק חיבבו הארץ ויבואו תחילה בשביל הארץ ואח"כ אל יעקב".¹⁶ חזרתם לארץ-ישראל, הארץ שכה אהבו ועתה יהיו נאלצים להפרד ממנה, היתה חשובה בעיניהם יותר מן הבשורה הגדולה לאביהם שיוסף בנו האהוב עודנו חי!

מלחמה וכבוש

כבר בראשית מסעם במדבר הובטחו בני ישראל על כבוש הארץ בדרך פלאית: ושלחתי את הצרעה לפניך וגו'.¹⁷ יתרה מזאת, הקב"ה מכין את כיבוש הארץ עוד קודם שבנ"י מגיעים אל גבול הארץ. העמידונו על כך המפרשים לפסוק שלכאורה אין לו מובן: "העוים היושבים בחצרים עד עוזה, כפתורים היוצאים מכפתר השמידם וישבו תחתם".¹⁸ רש"י מפרש שהעוים מפלשתים הם וא"א היה להורישם מפני שבועת אברהם לאבימלך ולכן היה צורך שבני כפתור ישמידום. הנצי"ב מרחיב בפירושו לפס' זה את גלוי יד ה' והריהו מבאר שהכפתורים הם אנשים קצרים ועבים ככפתור "ומצד הטבע א"א לאנשים כאלה לכבוש אומה שלמה גדולי הקומה אבל ברצון ה' והשגחתו להושיב נחלת אברהם אבינו כל מקום לתכליתו שחו גבעות עולם הטבע".

12. שם ל"א, ג'.

13. שם ל"ז, א'.

14. יש לדייק מדברי רבנו שמצות ישוב א"י חלה גם בזמן האבות. וע"ע כפתור ופרח פ"י ובמבוא לשבת הארץ למרן הרא"ה זצ"ל פט"ו.

15. שם, מ"ה, כ"ה.

16. ע"ע במ"ב, כ"ט "ויבואו אל יעקב אביהם ארצה כנען". שם פי' רבינו שעיקר הביאה היה לאביהם וגם בשביל שהוא ארץ כנען, אך כאן שעמדו לעזוב את א"י היתה זו חשובה בעיניהם יותר.

17. שמות כ"ג.

18. דברים ב', כ"ג.

עתה מגיעה שעת הכניסה לארץ ישראל ובערבות מואב חוזר משה ומבטיח: "והוריש ה' את כל הגוים האלה מלפניכם וגו' כל המקום אשר תדרוך כף רגלכם בו לכם יהיה וגו' לא יתיצב איש בפניהם".¹⁹ האם מרע"ה מסתפק באלו? הלא מלחמה עת סכנה היא וגם צדיק וישר שמא במלחמה ירד ונספה.²⁰ א"כ "הנקיטה בזריזות היא אפוא חובה".²⁰ והנה הנצי"ב מוצא את הוראותיו של משה בין השיטין של פרשה שלכאורה אינה רומזת לזה כלל.

הפרשה פותחת ב"לא תנסון את ה' אלוקיכם וגו'".²¹ ואח"כ: "שמר תשמרון את מצוות וגו' למען ייטב לך ובאת וירשת את הארץ הטובה אשר נשבע ה' לאבותיך". ביאר רבנו שבעת מלחמה יש להקפיד במיוחד על "שמור תשמרון את מצות ה' אלוקיכם – שמירה יתרה בעת מלחמה משום שקרוב לפרוק עול תורה ומצוות". שנית: "ועדותיו וחוקיו אשר צוך – גם חובה לקבוע אנשים ללמוד תורה שהוא סגולה מיוחדת למלחמה. אמנם לא כתוב כאן משפטים שאין השעה לפלפולה של תלמוד כ"א להלכות קביעות וזה נכלל בחקיו".²² ואח"כ: "ועשית הישר והטוב בעיני ה' – עוד יש לעשות גמ"ח בין אדם לחבירו באותה שעה כמו שעשה יהושע בן נון שתקן אז עשר תקנות בין אדם לחבירו כדאי בשלהי פ' מרובה".²³ ומוסיף הנצי"ב ומסביר את הפס' "להדוף את כל אויבך מפניך – עוד יועילו כל אזהרות אלו לשאר מלחמות אפי' של רשות". משה רבינו מעביר את ההנהגה לידי תלמידו הגדול יהושע, "ראש לכובשים" (פתיחתא דאסת"ר י'), והוא מוסיף ומדריך את בני ישראל בעצות מעשיות לשעת מלחמה. "כי תאמר בלבבך רבים הגוים האלה ממני איכה אוכל להורישם".⁽²⁴⁾ מבאר רבינו שאין המדובר בעיקר המלחמה: שהרי כבר נתרצו ללחום, אלא" כחוסר אמונה ביכולת בני ההורישם ולכלות הגוים, ויבואו כמסקנה מכך לרחם עליהם כדי שלא יתאכזרו גם עלינו לעת מצא ידם, ועל כך מבטיחם משה – לא תירא מהם – כי לא יתגברו לעולם. וכך היה ראוי להיות אם לא עברו ישראל לכרות ברית עמהם. "ועוד מוסיף מרע"ה ומחזקם "לא תערוץ מפניהם – הוא שבירת גדוד בשעה שאין המלחמה הולכת בטוב, והזהיר הכתוב ואפילו תראה שמתגברים לא תערוץ כמו שהיה בראש מלחמת העי". רואים אנו איפוא, כיצד משה מדריך את עם ישראל לקראת מלחמותיו העתידיות בשני מישורים: העמדת הבסיס הרוחני תורני, וחיזוק יסוד האמונה ביכולת, והאומץ הנפשי כמפתח לנצחון במערכה.

19. סוף פר' עקב.

20. עי' כוזרי מאמר ה', כ'. רס"ג אמונות ודעות ו', ו'.

21. דברים ו', ט"ו.

22. יסוד זה – שבשעת מלחמה יש לקבוע ת"ת כמפתח להצלחה וישועה – קובע הנצי"ב גם בתחילת פר' עקב שאת כל החלק הראשון שלה הסביר בענין תחילת ביאתם של בני"א. וכך הסביר את עקב תשמעון את כל המשפטים האלה היינו שיחקרו בתורה. ואמר תשמעון בני"א הנוסף להקטין דגם זה א"א בכל ישראל שהרי המה עוסקים במלחמה אלא שיהיו אנשים קבועים לתלמוד תורה.

23. עי' רמב"ן לשמות ט"ו, כ"ה ד"ה: שם שם לו חק ומשפט.

24. דברים ו', י"ז.

מעלת ארץ-ישראל

ואתן לך ארץ חמדה נחלת צבי
(ירמיה ג', י"ט).

במעלותיה של א"י עסקו גדולי הפרשנים. הודגשו צדדים שונים והובלטו סגולותיה הרבות של הארץ. יחודו של הנצי"ב – וכפי שבא הדבר לידי בטוי גם בנושאים אחרים – הוא בכך שאת הסגוליות הזו הוא מוצא בתוך המקראות, בדקדוקי לשון, ביתר וחסר וכדו'. זאת הוא עושה כנציג נאמן של בית מדרשו של הגאון מוילנא, כפי שכתב בשער פירושו "העמק דבר": "יעמיק דברים ליישר הדורים, בפקודי ה' הישרים, להוכיח כי אין בהם שנויים ויתורים, הכל במעמקי הפשט סדורים, וכל נקודה או דגש המיותרים על כוונות רמות מורים, וגם דרשות רז"ל בעומק הפשט מזהירים".

היו שהטעימו את היופי והשבח הפיזי של ארץ ישראל.²⁵ במיוחד הובלטה קדושתה ורוחניותה של הארץ. בפרשנותו של הנצי"ב נמצא מזה ומזה. הנה, למשל, חוזר בתורה הכנוי "ארץ זבת חלב ודבש" כמתאר את טובה הגשמי של הארץ, וזו הבטחה "שהיא טובה גם להליכות הגוף".²⁶ אך הנה כשיש לכאורה כפילות בפסוק מוצא הנצי"ב משמעות נוספת לטוב הארץ. לדוגמא: כשהקב"ה מדבר עם משה מתוך הסנה הוא אומר לו: "...ולהעלותו מן הארץ היא אל ארץ טובה ורחבה אל ארץ זבת חלב ודבש וגו'".²⁶ בפשטות היינו מבינים שהתיאור הראשון משלים את השני. אולם הנצי"ב מפרשו כשבח נוסף של א"י, ולדעתו מתואר כאן טובה הרוחני: "...ושם יהיו עשירים בדעת ובגבהות הנפש, ונכלל במשמעות טובה אותו תועלת של רחבה שהיא הרחבת הדעת, באשר במשמעות טובה הוא המביא לידיעת ה' והשגחתו שעפ"י מה שע"י עבודתו מתנהג כל הליכות א"י וכו'".²⁷

אם נשאל מה חידוש שמענו בבית מדרשו של הנצי"ב נדמה שנוכל להשיב שבעצמותם של הדברים אין חדש אך הנצי"ב חידד כמה וכמה נושאים הקשורים לשגב רוחניותה המיוחדת של ארץ ישראל. בחלוקה כוללת נבחין בשלושה נושאים מרכזיים: קדושת א"י, תורת א"י, המצוות בא"י.

25. ריה"ל בכוזרי מאמר א', צ"ה, כותב על א"י "שהיא מארצות האקלימים הנוחים שכאמצעיתן נמצאה ארץ חמדה, היא ארץ כנען, ארץ הנבואה" (עפ"י תרגום אבן-שמואל). וע"ע בפי' הרמב"ן לשמות ג', ח': דברים ח', ט'.

26. הע"ד שמות ג', ח'.

27. כיו"ב בדברים כ"ו, ט' במקרא הבכורים נאמר: "ויבאנו אל המקום הזה ויתן לנו את הארץ הזאת ארץ זבת חלב ודבש". מה הוא המקום ומה היא הארץ? פירש רבינו: אל המקום הזה – של ביהמ"ק שמיועד לגלוי שכינה וגדולת הנפש. ויתן לנו וגו' – היינו הרחבת הדעת בצרכי הגוף. משום הכי הקדים הכתוב הבאת המקום לנתינת הארץ שלא כסדר, אלא להקדים תודה על הרחבת הנפש להרחבת הגוף. לפנינו אם כן שתי דוגמאות מדרך הפרשנות של רבינו הסובר שהאזרה של "כי לא דבר ריק הוא מכם" משמעותה "על הבין במקרא על כל קוץ וקוץ שלא לחשוב ח"ו שנפל במקרה לכתוב כך" (הקדמת העמק ב). אף כאן למד רבינו שהתורה מציינת ב' בחינות בשבחה של א"י – ברוחניות ובגשמיות.

קדושת ארץ-ישראל

ארץ ישראל מקודשת מכל הארצות
(כלים, פ"א מ"ו).

זכריה הנביא קורא לא"י ארץ הקדש (ג: טז). כמה מתבטאת קדושה זו! במהותה היא מושג מופשט. אמנם הקדושה בישראל גוררת אחריה היבטים מעשיים אך שרשיה רוחניים-פנימיים. כשנפנה לדברי חכמינו נמצא שלקדושת א"י יש נפק"מ מעשית כמו שמצינו במשנה בכלים לענין הבאת העומר, הכיכורים, ושתי הלחם – רק מא"י יש שהבליטו בהיבט המעשי את מעלת הקבורה בא"י.

בשרשיה הרוחניים של קדושת א"י נמצא בראשונים שני הדגשים: ריה"ל הבליט את קדושתה מצד היותה המקום היחיד המוכן לנבואה, שהיא הדרגה הגבוהה ביותר ביצירה.²⁸ הרמב"ן לעומתו הרחיב את יסוד השגחת ה' המיוחדת בארץ. ואף הנבואה עצמה – ביטוי היא להשגחה זו²⁸ מבחנה של הקדושה בא לידי בטוי בעובדה המפליאה שהארץ מקיאה מתוכה את המורדים בקב"ה ללא אפליה בין עם לעם. ולכן למרות שהארץ יועדה לבנ"י מטבע ברייתה עתידים הם לגלות ממנה אם יחטאו בחטאים כבדים כע"ז או עריות.²⁹ בסוגיא זו נמצא מקומות שבהם דומה דעת רבינו לדעת הרמב"ן "אביהם של ישראל". כדי להבין את הקשר שבין חטאי העם להיותם יושבים בארץ עלינו להקדים ולבאר את מהות הקשר שבין ישראל וארצו.

הנצי"ב בעקבות הראשונים, אומר שקשר זה הוא קשר סגולי, לא מקרי. "הארץ בסגולתה משעת בריאת שמים וארץ היא שייכת לישראל באשר גם המה מסוגלים באותה סגולה".³⁰ ידיעה זו נמסרה לאברהם כבר בברית בין הבתרים הובלטה במושג ירושת הארץ שמשמעותו היא ש"הרי הם כמו ירושת דיורש שאינו מתנה ורצון המוריש אלא כך היא סגולת הנחלה להבא בכח הירושה, כך טבע הקדושה לישראל".³⁰ כשם שירושה אינה צריכה קנין מיוחד אלא הרי היא קנין טבעי כך ירושת א"י לעם ישראל. בכח מציאות זו השתמש מרע"ה בהתחננו לפני ה' בחטא העגל באמרו "זכור לאברהם וגו' וכל הארץ הזאת אשר אמרתי אתן לזרעכם ונחלו לעולם". ומסביר הנצי"ב ד"יש בזה טענה לבטל גזרת כליון שלא תתבטל הנחלה שהיא בטבע הבריאה שייכת לי"ב השבטים, ומה מועיל מה שאני זרעי לבד יורשים א"י והרי אין זה נחלה שנבראה הארץ בשביל זה".³¹

במה מתבטאת התאמה זו? מדגיש הנצי"ב – בעבודת הקרבנות. "כי סגולת א"י היא קרבנות וקבלת חז"ל במס' תענית ובכ"מ דבזה הפרט אך היא מסוגלת ואך לישראל היושבים בה".³² בזה

28. כוזרי, מאמר ב', ט"י"ד בתרגום אבן-שמואל.

28א. הקדמת הרמב"ן לאיוב

29. ע"י פירושו לתורה ויקרא י"ח, כ"ה. ועוד במקומות רבים. להבנת שיטתו של הרמב"ן ע"י בספרו של מ"ר הרב עוזי קלכהיים שליט"א "אזרת אמונה" במאמר "ההיבט המוסרי בירושת הארץ בכתבי הרמב"ן".

30. הע"ד דברים א', ל"ט אנו שומעים בדבריו את ניגונו של ריה"ל בדבר סגוליותו של עם ישראל, וסגולתו האחת-האחדותית של הארץ.

31. שמות ל"ב, י"ג. ד"ה ונחלו לעולם. וע"ע לקמן בפרק ישיבת א"י.

32. בראשית ט"ו, ד' ד"ה ויאמר אליו. וע"ע בהערות מכת"י שהביא מקור נוסף ממכילתא פר' יתרו.

מסביר הוא בצורה נפלאה את תשובת הקב"ה לאברהם על שאלו "כמה אדע כי אירשנה? ויאמר אליו קחה לי עגלה משלשת וגו'". וכי מה בכך? "מעתה היתה תשובת ה' דבזה ניכר שא"י ירושה לזרעו שהרי סגולת א"י וישראל ביחד על הקרבנות עומדים וכוה תבין שא"י ירושה לך".³² מתוך כך מובנת יראתו של יעקב לרדת מצרימה כבקשת יוסף בנו עד שהקב"ה צריך לומר לו "אל תירא מרדה מצרימה", "אלא שסירב יעקב משום שהיה ירא שלא יהא נשקע זרעו בהתערבות האומה של מצרים, ורק בא"י מקום מקודש לעבודת קרבנות וגם מיוחד לחכמת התורה יותר מכל הארצות יכול להיות משומרת הנקודה הישראלית לדור דור. משא"כ במצרים אינו מקום תורה ועבודה אפשר שיהא ח"ו נשקע עין ישראל, וע"ז הבטיחו ה' אל תירא וגו'".³³ חידוש השמיענו כאן הנצי"ב: ארץ ישראל בעצמותה מהווה תריס מפני התבוללות. לא רק מציאות הגויים סביבך ובקרבתך היא המסוכנת – שהרי מה ההבדל בין עמי כנען המושחתים למצרים הפרעונית, אלא מקום הימצאותך – א"י או חו"ל – הוא הקובע את יכולת השמירה על הנקודה הישראלית.³⁴ יתירה מזאת, מדברי רבינו משמע שקדושת א"י מועילה לאדם היושב בה שלא יחטא. ומשום כך תובע משה מבני גד ובני ראובן "והיתה הארץ הזאת לכם לאחזה לפני ה'".³⁵ דהיינו "בקבלת השגחתו ית' וכל מנהגי א"י כמו בעשרת השבטים".³⁶ מתוך תביעה זו שומעים אנו כי רצון ה' שעם ישראל ישב בארצו לדורי דורות ולנצח נצחים, וכך מתפרשת ההבטחה של "וישבתם לבטח בארצכם" – ד"ה רצון הקב"ה שיהיו ישראל יושבים תמיד בא"י ויעבדו את ה'".³⁷

רצון אלוקי זה יש בו כדי להטעות כאילו ישיבת עם ישראל בארצו מובטחת היא בכל תנאי ומקרה. טעות זו שם רבינו בפי בנ"י שיסברו ש"כ"כ גבר חפץ ה' בישוב א"י עד שבכל רשעת הגוים שהיה גם עד כה לא הוריש אותם – ולהניח א"י שממה – אלא מפניך שמצא אותך זכאי וצדיק, אבל אם גם אתה תחטא בעכו"ם הלא לא ימצא אומה אחרת טובה ממך, ולהניח את א"י שממה זה אי אפשר כמו שלא הוריש את ז' האומות עד כה".³⁸ משה רבינו ע"ה משרש טעות זו מלבם, עפ"י פירושו של הנצי"ב הקובע "וכן אם יחטאו ישראל ביותר אין בטחון להם שלא יגלו ותהיה הארץ שממה".³⁹ בנקודה זו נפגש רבינו עם הרמב"ן הקובע אף הוא שהישיבה בא"י אינה מובטחת דוקא מפני עוצם קדושתה, והרי היא תלויה במעשים, ויותר מכך – בהמנעות מעבירות שיש בהן כדי להעביר את עם ישראל מארצו.⁴⁰

33. בראשית מ"ו, ג'.

34. נראה שבזה מתפרש היטב מאמר הגמ' בכתובות ק"י ע"ב: לעולם ידור אדם בא"י בעיר שרובה עו"ג ואל ידור בחו"ל אפילו בעיר שרובה ישראל, שכל הדר בא"י דומה כמי שיש לו אלוה וכו'. לא הסכיבה החברתית היא המכרעת אלא ישיבת א"י כנגד חו"ל!

35. במדבר ל"ב, כ"ב. ובהע"ד שם.

36. ומוסיף הפס' "ואם לא תעשון כן הנה חטאתכם אשר תמצא אתכם", ואכן, קובע רבינו שב"ג וב"ר חטאו תחילה בע"ז וגם גלו ראשונים, "והיינו משום שקדושת הארץ הועילה הרבה מזה"י".

37. ויקרא כ"ו, ה'.

38. דברים ט', ד' הע"ד ד"ה וברשעת.

39. שם, שם, ה' כוזרי מאמר ב, יד.

40. ע"י בפרק ישיבת א"י.

וגם בפרשת נגעי בתים הפותחת ב"כי תבואו אל ארץ כנען וגו' ונתתי נגע צרעת בבית ארץ אחוזתכם" בחר רבינו להביא את פירוש זוהר, שנתיצת הבתים תבוא משום שהבית לא נוסד בקדושה ובטהרה. ודבר זה הוא בהשגחה פרטית המיוחדת לא"י אמנם השפעת קדושת א"י מוצאת ביטויה גם על עמים זרים, עד שלדברי רבינו לא זכו אלופים לבני עשו אלא אלו שנולדו בא"י וזכותא דא"י גרם להם. (בראשית לו, בהע"ד). הרי שא"י בעצמה קדושה, ולכן רק היא מסוגלת לעבודת הקורבנות, וכך היא יכולה לשמור על קיומו הרוחני של עם ישראל, וקדושתה כה מקיפה עד כדי השפעה על אלופי עשו.

עסקנו עד כאן בקדושת ארץ ישראל והשפעתה על החיים. אמנם מידה נוספת ויתרה לקדושה זו, שלרוב עליונותה כוללת היא אפילו את המתים הקבורים בה. ענין זה מתבטא בהבלטה שבה מספרת התורה על קנין מערת המכפלה וצווי יעקב לבניו. כבר בקבורת שרה כשמדגישה התורה "ואחרי כן קבר אברהם את שרה אשתו על מערת שדה המכפלה על פני ממרא היא חברון בארץ כנען"⁴¹ ושואלים הראשונים מדוע נכתבה פרשה זו, וגם רבינו שואל: כ"ז מיותר שהרי כבר ידענו בראש הפרשה? והאבן עזרא שם כתב: "להודיע מעלת ארץ ישראל לחיים ולמתים". הנצי"ב הולך בעקבותיו וכותב שהתורה באה להבליט מעלת מקומות אלו לקבורה וללמד שכלל הארץ יש לה ג"כ סגולת קבורה". כך גם יעקב מתאר לבניו את מיקומה של מערת המכפלה בדיוק⁴² כדי להדגיש את חשיבות מקום הקבורה "להיות נחת רוח לנפש אחר מותה", ולכן הוא מספר להם שהיא ארץ כנען. יתירה מזאת, רבינו מחדש כלל גדול והוא שאחיו בארץ וקבורה תלויים זב"ז, ובקבורת רחל בדרך אפרת – ולא במערת המכפלה – נרמז שלא תהיה נחלת הארץ קרויה ע"ש יוסף בנה אלא ע"ש אפרים ומנשה.⁴³ רצונם העז של האבות להיקבר במקום מוכר בא"י הקדושה עובר לבנים ובני בנים, ובוה מיישב רבינו תמיהה גדולה על דור המרגלים: מדוע אחר שה' השמיעם ביד משה ש"כמדבר הזה יתמו ושם ימתו" ניסו להעפיל ההרה? וכי לא ידעו שהם "עוברים את פי ה' והיא לא תצלח"? מיישב הנצי"ב: "שהיו הרבה מן המעפילים מאמינים ויודעים שלא יצליחו ויפלו במלחמה אבל מכ"מ היה כדאי להם להרג בא"י ולהיות נקבר שם ולא כמדבר. אבל ההשגחה באה והפר עצתם"⁴⁴ ראה עד כמה היתה הקבורה בא"י חשובה בעיניהם, עד שהיו יכונים למסור נפשם ולמות קודם שיגיע זמנם למות כמדבר!

לסיום דיוננו בקדושת א"י לפי תפיסת הנצי"ב זצ"ל ברצוננו לציין הערה מעניינת שלנו. במשא ומתן עם בני גד ובני ראובן אומר להם מרע"ה: "ונכבשה הארץ לפני ה' וגו' והייתם נקיים מה' ומישראל".³⁵ הבטוי "לפני ה'" שריה"ל מפרשו כביטוי לארץ הנבואה והשראת השכינה מתפרש ע"י רבינו לענין הקדושה המעשית התלויה בחלוקת הנחלות אחר הכיבוש "כי קדושת

41. בראשית כ"ג, י"ט.

42. שם מ"ט, ל'.

43. שם מ"ח, ז'.

44. הע"ד במדבר י"ד, מ"ד וע"ע בפירושו לפס' מ"ה ששכשהעפילו לעלות על ההר או רדפו אחריהם העמלקי והכנעני והם כאשר תעשינה הדבורים – שלא המיתום וכו', ואז הכתום – בני שעיר בשעיר עד חרמה ונשארו קבורים בשעיר שהיא חו"ל, והופרה עצתם. היינו כפילות לשון ויכום ויכתום.

הארץ תלויה הרבה בחילוק ובבירור כל אחד על נחלתו כידוע שבזה תליא דיני יובל וכו'. והרי זה עיקר רצון ה' ששהא הארץ מיושבת בקדושתה לפניו ואז תהיה הנהגתו והשגחתו ביחוד עליה, ובוזה תהיו נקיים מה' וגם מישראל". ובוזה מסביר רבינו את טענת בני יוסף בפרשת נחלת בנות צלפחד – "ונגרעה נחלתן מנחלת אבותינו ונוסף על נחלת המטה אשר תהיינה להם ומגורל נחלתנו יגרע".⁴⁶ וקשה: בשביל מה הם מתלוננים על התוספת למטה האחר, הרי היו צריכים לזעוק רק על גרעון שבטם? אלא שהוסיפו בטענתם שע"י התוספת לשבט האחר תתערער קדושת א"י "כי קדושת א"י תלויה בישיבת ישראל על מקומם דוקא ומש"ה משגלו שבט ראובן וב"ג בטלו יובלות וכמה מצוות".⁴⁷ יזכנו ה' להושיב נחלות הארץ בשלמות ולהשבת קדושת הארץ למקומה.

תורת ארץ-ישראל

וזהב הארץ ההיא טוב – מלמד שאין תורה כתורת א"י (ויק"ר פי"ג).

רבינו הנצי"ב היה איש שכולו תורה. לו היינו חפצים לשרטט דמות דיוקנו של אדם אשר כל מחשבותיו רצונותיו ומעשיו מושפעים מתוך התורה – ללא ספק שהדמות המצטיירת היתה זו של רבינו. חזות הכל ראה והורה בתורה. שקידתו העצומה ובמיוחד עמלו בתורה הלא הן מן המפורסמות שאינן צריכות ראייה. בשולי מכתביו, ואפילו בשער ספריו, היה חותם "העמוס בעבודה". מיוחד היה באהבת התורה אשר האירה כשלהבתיה את לבו הרחב כאולם. אהבה זו מצאה לה בטוי מיוחד כשהושם על ראשו כתר המלכות של ראשות ישיבת וולוז'ין אשר היתה אס"הישיבות ובה התחנכו והתגדלו טובי הרבנים, הלמדנים ותופשי התורה שבדור ההוא. גאונותו, צדקותו ואהבת התורה שלו פירנסו אלפי תלמידים שנפשם שקקה להתרשם מאור תורתו. הקשר הנפשי העמוק של רבינו לתורת ה' הטביע את חותמו גם על פירושו המיוחד לתורה שבכתב, ובמיוחד בחומש דברים. לעניננו נעמוד על ההבדל שבין תורה הנלמדת ומתחדשת בארץ-ישראל לזו שמתוץ לה.

הירושלמי⁴⁸ שיבח מעלת לימוד תורה בא"י עד שאמר "חביבה עלי כת קטנה שבארץ ישראל מסנהדרין גדולה שבחוץ לארץ". שמא נאמר ששבח זה נאמר ע"י חכמי א"י, הנה גם בתלמוד הבבלי מצאנו כמה וכמה פעמים שבחה של תורת א"י לעומת זו של בבל. אמר אביי: וחד מינייהו (מבני א"י) עדיף כתרי מינן.⁴⁹ מפני מה ת"ח שבבבל מצויינין (בלבושם) – לפי שאינן בני

46. במדבר ל"ו, ג'.

47. נראה שרבינו דן כאן בקדושת א"י לענין המצוות ולא מצד קדושתה העצמית וכנ"ל. וע"ע מכוא לשבת הארץ למרן הראי"ה זצ"ל, פט"ו.

48. נדרים פ"ו, מ"ח.

49. כתובות ע"ה ע"א.

תורה.⁵⁰ ובסנהדרין⁵¹ א"ר אושעיא מאי דכתיב ואקח לי את שני מקלות לאחד קראתי נועם ולאחד קראתי חובלים. נועם אלו ת"ח שבא"י שמנעימין זל"ז בהלכה. חובלים אלו ת"ח שבבבל שמחבלים זל"ז בהלכה.⁵² לכאורה ביקורת נוקבת על אופיים ודרך לימודם של ת"ח שבבבל. במיוחד בולטים דבריו של ר' ירמיה שדרש את הפס' שבאיכה במחשכים הושיבני עולם – זה תלמודה של בבל.⁵¹ ומפרש רש"י שאין נוחין זה עם זה ותלמודם ספק בידם. מתוך כך נוכל להבין את המסופר על ר' זירא "כי סליק לארעא דישראל יתיב מאה תעניתא דלשתכת גמרא בבלאה מיניה כי היכי דלא ניטרדיה.⁵³ מן הגמרות הללו משתמע לכאורה שחכמי בבל עצמם, וכ"ש חכמי א"י, ביקרו את שיטת הלימוד הבבלי – שהיתה מיוסדת יותר על פלפול לעומת זו של א"י. מרש"י אף משמע ששיטות הלימוד נגזרו מתוך אופיים השונה של החכמים.

והנה הנצי"ב מקהה את עוצמת הביקורת. ודאי, קדושתה של א"י ומתוך כך קדושת תורתה גדולים יותר, אולם לדעתו צורת הלימוד בבבל נגזרה מן האילוצים החיצוניים. יתר על כן, לעתים הקלה נושאת בחובה ברכה, כחינת מעז יצא מתוק. תמצית שיטה זו נזכרת בפירושו לתורה בהבחנה שבין לוחות ראשונות ושניות בהסבר דברי הגאון שלוחות שניות מכובדות מן הראשונות, וכך כתב: "ובדומה לזה היו אח"כ שני התלמודים. דהירושלמי קדושתו רבה מהבבלי באשר נעשה ע"י אמוראי קמאי וכמאמר רבא בשבת דף קל"ד אנה בהדי תרגומא דסבי למה לי, הרי הודה שקדושת הראשונים יותר לכוון את האמת, וגם כי קדושת א"י היה מועיל. מ"מ הרי ידענו דכח תלמוד בבלי מכובד מהירושלמי, ואע"ג שנקראו בסנהדרין דף כ"ד במחשכים הושיבני זה תלמוד בבלי מ"מ אינו לגנאי ח"ו אלא כחה הנפלא להאיר הלכה אפילו במחשכים, היינו בבבל וחז"ל שאין בה אור אה"ק, ולולי כח התלמוד בבלי לא הגענו לאור ההוראה שם".⁵⁴ שיטתו של הנצי"ב נפרשת במלואה בהקדמתו הנפלאה "דרכה של תורה" לחיבורו "העמק שאלה" לשאלות דרב אחאי גאון, בחיבור זה, שחיבר בצעירותו, מגתח רבינו את דרכי לימודה והוראתה של תורה מימות מרע"ה, דרך כל הדורות שנחלו והנחילו תורה עד לתקופת האחרונים. בדברו על תקופת הגלות קובע הנצי"ב את דבריו של יאשיהו המלך "תנו את ארון הקודש וגו"⁵⁵ כיסוד ללמוד תורה בגלות. והצווי הוא: להגדיל פלפולה של תורה.⁵⁶ וכך מסביר רבינו: "והטעם משום דבא"י היה עדיין זכות א"י גורם לעמוד על אור ההוראה במעט עיון, משא"כ בבבל וכו' באשר בבל הוא מצולה חשוכה שאין בה אור תורה בעצם כלל, רק ע"י אבוקה גדולה של הפלפול

50. שבת קמ"ה ע"ב. מסביר רש"י: שאינן בני תורה כ"כ לכבדם כבני א"י שמחמת תורתם – מכבדים אותן מחמת לבושיהן שנראים חשובים.

51. כ"ד ע"א.

52. וברש"י ד"ה מחבלים: בלשון עז וחימה מקשים זל"ז, ובני א"י נוחין יחד ומעינין יחד ומתקן זה את דברי זה והשמועה יוצאה לאור.

53. ב"מ פ"ה ע"א.

54. שמות ל"ד, א'. עיי"ש בהע"ד שהפלפול בתורה חשוב לשמירת האומה וכמו"כ לשמירת ההוראה בישראל בזמן הגלות.

55. דה"י ב' ל"ה, ג'.

56. ע"ע בהרחב דבר סוף פר' בא ובתחילת ספר דברים בהסבר הצווי ומשמעותו. וכן בברכת הנצי"ב למכילתא יתרו פ"ה ד"ה כל זמן שהוא הולך.

דש"ס בבלי יהיה מאור גם במחשכים וכו' וה"ז דומה למה שהמשילו במדרש קהלת נכנס לפלטרין של הרבה חדרים וא"י לצאת וכו', והנה מי שיש בידו אור המאיר דרך הפתח א"צ להתייגע כ"כ וכמעט חפוש והשתדלות יצא לאור הפתח אבל א"כ לא יתחכם לעמוד על חכמת אותו פלטרין. משא"כ מי שאין לו נר וא"י לצאת כי אם בהשתדלות והתבוננות על חכמת הפלטרין, וגם נכשל כמה פעמים עד שלבסוף כשעומד על הפתח מוצא אור גדול של חכמת הבנין יותר מן הראשון רק חכמי א"י אור הזכות היה מהלך לפנייהם וכו'".⁵⁷ ומוסיף הנצי"ב ומבאר שבעוד שחכמי בבל כיבדו את פסקי חכמי א"י בכל מקום שבו היתה הלכה ברורה בידם, הנה במקום שנצרכו להיקשים וכדו' בזה עתקו וגם גברו חיל חכמי בבל.⁵⁸ מתוך כך מתבררת הגמ' האומרת שהעולה מבבל לא"י או להיפך עדיף כתרי מינייהו – משום שהחכם הלה רוכש לו את ידיעותיו של חכם ארץ-ישראלי ומצרפן לכה פלפולו, והרי הוא גם גמיר וגם סביר. נמצא, שבא"י מאיר אור התורה בעצם, ואין צורך בפלפולים לאסוקי שמעתתא.

כח לימוד התורה בא"י שרשו בקדושת הארץ ויסודו באוירא דארץ-ישראל מחכים⁵⁹ ומשום כך קדושת המקום קובעתו ומגדלתו. מתוך כך מחדש הנצי"ב פשט חדש בכקשתו של מרע"ה לעבור לא"י – "ואתחנן אל ה' בעת ההיא".⁶⁰ מה היא בעת ההיא? מפרש רבינו: "שנחלק הנחלה לבני-גד ובני-ראובן וראה כי ההכרח להשריש בישראל כח התלמוד והעסק בה כמו שביארנו שזה (היינו ישיבת בני גד ובני ראובן בעבר הירדן) היה שרש הגלות והגלות גורם ההכרח לתלמוד ורצה משה רבינו שיהיה זה הפעולה בא"י שמסוגל יותר מעבר הירדן ואין חכמה כחכמת א"י ובמיוחד ירושלים אשר היא מסוגלת לצאת תורה ממנה וביחוד מקום בהמ"ק".⁶¹ מאידך אנו מוצאים בפירושו שלשקידת התורה – דרום א"י מסוגל יותר, ומשו"כ אברהם הולך ונוסע הנגבה בבואו לא"י,⁶² וכך גם בחזירתו ממצרים.⁶³

כשמגיע זמנם של בני" לצאת משעבוד מצרים מונה הקב"ה סיבות שונות לכך שהגיעה שעתם, וביניהם ערכה של תורת א"י. ענין זה מתגלה בפירושו הנצי"ב לשיר השירים "רנה של תורה". לדעת רבינו חלק מפרק ב' הוא שיר על גאולת מצרים, וכונת שלמה ע"ה באומר "וקול התור נשמע בארצנו",⁶⁴ לכך שבגאולת מצרים "הגיע שעת מתן תורה שיהיה בא"י דוקא, דשם נמשל תורה לקול התור שהוא נעים ומצפצף בנחת, משא"כ בחו"ל אין התורה מאירה אלא מתוך

57. קדמת העמק, ח"א, ט'.

58. הנצי"ב כותב שישנם שני חלקים בלימוד התורה, אותם הוא קורא "אש" ו"דת". הלכות פסוקות – "דת". חקירה ודרישה, פלפול – "אש". המטרה היא שה"אש" תתאחד עם ה"דת". "אשדת למר". הקבלה תהווה בסיס לחקירות ופלפולים לשם הוצאת המסקנה.

59. ב"ב קנ"ח ע"ב.

60. ריש פר' ואתחנן. ובהע"ד שם.

61. בביאור מעלת ביהמ"ק לענין לימוד תורה ע"ע בהע"ד דברים א', ג', ובהר"ד בריש פרשת ואתחנן.

62. לענין מעלת א"י המערבית על עבר הירדן עי' בהע"ד לב מדבר כ"ז, ד'; ל"ב, כ"ג; ל"ד, ט"ו.

63. בראשית י"ב, ט'.

64. שם י"ג, א'. וע"ע בהע"ד כ', א'.

64. פס' ט'. עי' "מטיב שיר".

פלפול שנמשל לקול איל מנגח כדתניא בתוספתא מקואות ראיתי והנה איל מנגח ומה וגו' זה ר"ע וכו'. בפירוש מקורי זה משתמש הנצי"ב בגמרא שציינה את לימוד חכמי א"י כלימוד נעים, ופירשה לשיטתו שהכוונה ללימוד שאין צורך בו בפלפול ויגיעה רבה של שקלא וטריא כדי לגלות את אור ההלכה.

רק זכות תורה שבא"י יכולה להביא את האדם לתכלית שלמותו, שכן שלמות חיותו של האדם היא בהשגת שלמות רוחנית, ולכן כשמרע"ה פונה אל ישראל (לדעת הנצי"ב משמעות הבטוי בכ"מ לגדולי האומה) ואומר אליהם "ועתה ישראל שמע אל החקים ואל המשפטים וגו' למען תחיו וגו'"⁶⁵ – והכונה "לחיי עונג ועליזת הנפש" הבאים מתוך עסק התורה – הוא מסיים ב"ובאתם וירשתם את הארץ וגו'". הקשר הזה, לדעת הנצי"ב, הוא הכרחי משום "שזה המקום המוכשר ביותר לזה החיות, דבחו"ל אין זה החיות אפשר להיות בתכלית השלמות משום שחסר הופעת רוה"ק הופעת ה' לדבקים בו, וגם יש הרבה מפריעים לזה משא"כ בא"י תגיעו לזה החיות בנקל ע"י עסק התורה, וגם זכות התורה מסייעת לבא לא"י כדאי' בב"ב ד"ח עה"פ גם כי יתנו בגוים עתה אקבצם".⁶⁶ גם ברש"ת לשה"ש י"ב, ח' כותב הנצי"ב ש"אין מסוגל להשיג רוה"ק אלא בא"י כדאי' במו"ק דף כ"ח והיינו, משום דעיקר כחה של תורה הוא בא"י כדאי' בויק"ר ומש"ה כותב תורת אלהי הארץ כמש"כ הרמב"ן". אמנם, מוסיף רבינו, יתכן להשיג רוה"ק גם בחו"ל ע"י מנהגים טובים. החידוש שבדברי רבינו הוא שאת שייכותה הבלעדית של הנבואה לא"י הוא קושר לשלמות תורת א"י. ריה"ל בכוזרי העמיד את סגולתה של א"י באפשרות השגת הנבואה אך הוא לא קישרה לתורת ארץ. נראה שאפשר להצביע על שני דגשים שונים בגלוי קדושת א"י: אחד נשמת-פנימי (נבואה) והשני עיוני-חיצוני (תורה).

כבר ציינו שגדולתו של הנצי"ב התבטאה גם בכך שפרשנותו לא היתה מן השפה ולחוץ, אלא אמיתות חיים. מתוך כך לא נמנע לעתים לפרש עובדות הסטוריות על פי פרשנותו לתורה ולדברי חז"ל.⁶⁷ דוגמאות רבות לכך, אך לענייננו נביא הסבר מעניין שכותב רבינו לכך שרב אחאי גאון, מחבר השאלות, הלך דוקא לא"י אחר שנאלץ לעזוב את בבל. "ולא נודע מרכז הליכות גאון להר הקודש לעת כזאת אשר מימי אביי ורבא ואילך נתדלדל מאד א"י ולא היה שם ישוב ישראל בכדי להרביץ תורה לתלמידים, ואי משום מצות ישוב א"י הלא כדי ללמוד תורה שרי אפילו לצאת משם מכש"כ שאינו מחויב לעלות לא"י".⁶⁸ תשובתו של הנצי"ב מעניינת ומצביעה על אופקו הרחבים. וכך כתב: "לכן נראה עיקר הטעם באשר עיקר קיומה של תורה שהיה בשיבות בבל הוא מחמת שלא היו בשאר מדינות גדולי תורה ואם היה רבינו מתיישב באיזו מדינה והיה מרביץ תורה שם היה נגרע כח הישיבות בבבל כאשר היה באמת עפ"י ארבעה מטיבי לכת

65. דברים ד', א'. רבינו מפרש את הפס' במדבר על חובת חקירת התלמוד ודקדוק בו. עיי"ש.

66. ועיין באגרות ראי"ה ק"ג, דברי תלמידו הגדול הראי"ה זצ"ל: "בארץ ישראל שהוא מקום הנבואה יש רושם לטבע הנבואה בסדר הלמוד". ועיין שם עוד באריכות ביאור ההבדל בין תורת א"י לתורת חו"ל.

67. נציין את פירושו למי המבול והתיחסותו למימצאים הארכיאולוגיים, התהליכים הפיזיים שארעו בעת קריעת ים־סוף, והסיבות שהביאו לחורבנם של בתי המקדש.

68. "פתח העמק", הקדמה לשאלות דרא"ג, פ"ב, ו'.

שנשבו וכו', אבל ר"א גאון בחסידותו לא רצה שיגיע על ידו רעה ובלבול במקום תורה שיצא משם, ע"כ ראה לשבת בא"י וקיים בזה ת"ת דברים באופן אחר, דמעולם זאת על ישראל דא"י והר הקודש מקום מקודש לתורת אלהי ישראל ואין חכמת התורה כחכמת א"י, על כן אך אם יש שם איש אשר ראוי לחול עליו ברכת התורה ושפעת חכמה ותבונה, ונר אלוקים דולק בהר הקודש הוא אור לכל ישראל במושבותם, משא"כ אם היה יושב במדינה פרטית לא היו משלחים אליו יותר מלגאוני בבל שבימיו".

יודעים אנו כמה איוותה גם כלתה נפשו של הנצי"ב לעלות לארץ-ישראל. אחר שקראנו את דבריו הנלכבים על תורת א"י וזכותו של היושב בירושלים והוגה בתורה, דברים שכתב עוד בצעירותו, נבין את מקורה של משאת-נפש זו. הוא, שכל חייו היו שקידה ועמל בתורה קיוה שיזכה לעלות במעלות הקודש בהר הקודש ירושלים.

לסיכום דברי רבנו ניתן לומר, שודאי דעתו ששלמות התורה הינה בא"י בלבד, ועקרה של תורה הוא בא"י וכמו שהביא בעצמו מדברי הרמב"ן, גם חיי תורה מלאים – "חיי עונג ועליות הנפש" יתכנו רק בארץ ישראל, וכן השגת רוח-הקדש שהיא הגורם לחיי תורה מלאים – א"א להשיג אלא בארץ-ישראל. ממילא ברור שכח קדושתה של ארץ ישראל הגורם להופעת תורה מלאה – גורם גם שיזכו יותר לכוון לאמת וכמו שציטטנו לעיל.

אמנם ישנה מעלה בלמוד בחו"ל והיא שאדם צריך מעצמו להתייגע ולמצוא חכמת התורה ובזה גדל שכלו וכח פלפולו.

מצוות בארץ-ישראל

לקיים תרי"ג מצוות בשלמות אפשר רק בארץ-ישראל! – זו אמת פשוטה. ראשית, מן הבחינה הכמותית – שהרי כמה וכמה מצוות שייכות בעצמותן רק לא"י – המצוות הקשורות לעבודת אדמת הקודש, המצוות של קרבנות שבביהמ"ק.⁶⁹ מן הספרי⁷⁰ למדנו שקיום המצוות בכללותו בחו"ל אינו בחינת "הציבי לך ציונים".⁷¹ הנצי"ב מוסיף שגם שכון של המצוות המתקיימות בא"י רב יותר מאלו הנעשות בחו"ל. יסוד זה לומד רבינו ממצות כבוד אב ואם שהתורה כתבה מתן שכרה בצדה: "למען יאריכון ימים על האדמה אשר ה' אלקיך נתן לך".⁷² ואינו מובן מאי דייק המקרא על האדמה וגו' והרי אפי' על מצוות שלוח הקן הקלה כתיב סתם והארכת ימים מכש"כ כבוד או"א החמורה? אלא בא הכתוב למדנו דאע"ג דמצות כבוד או"א היא מצוה שדעת האדם נותן לה וגם אוה"ע מצווים עליה בחובת האדם ומקבלים עליה שכר כמו בני נח ודמא בן נתינה, מכ"מ ציונו הקב"ה בעשרת הדברים להזהירנו מצד חוקי התורה לבד חובת האדם. והנפק"מ בזה היא לענין שכרם, דחוקי התורה אפי' מצוות שאין תלויים בארץ ונוהג אפילו בחו"ל מכ"מ מיוחדות המה

69. ועי' בדברי רבינו בקדמת העמק, ח"ב ז'. נוסף עוד שלפי הרמב"ן המונה מצות ישוב א"י בתרי"ג המצוות ודאי ששלמות המצוות, כמותית, אינה אלא בא"י.

70. עקב, מ"ג. ועי' ברמב"ן ויקרא י"ח, כ"ה מש"כ בביאור הספרי.

71. ירמיה ל"א, כ'.

72. שמות כ', י"ב.

בא"י יותר ומש"ה נקראת תורת אלהי הארץ כמש"כ הרמב"ן וכו' וא"כ שכרה יותר הוא בארץ מבכל מקום, משו"ה ביאר הכתוב דגם על מצות כבוד או"א שהיא מצות חובת האדם ואין נפק"מ בזה א"י מבכל התבל מכ"מ היא מצוה חוקית ג"כ ושכרה יותר על האדמה וגו'"⁷³ חידוש שמענו בדברי הנצי"ב – שדרך כאן בעקבי הספרי והרמב"ן – ששכר המצוות המתקיימות בא"י, אפילו אלו שאינן תלויות בארץ, גדול הוא יותר מאשר בחו"ל.⁷⁴

מכל הדברים שעסקנו בהם מתבקשת מאליה גם הדרכה מיוחדת ליושבים בא"י, זאת נבוא לבאר מתוך משנתו של רבינו הנצי"ב.

ישיבת ארץ ישראל

ישיבת ארץ-ישראל שקולה כנגד כל המצוות שבתורה (ספרי, ראה, י"ג).

כבר בקריאת הסנה האלוקית מתבשרים בני ישראל כי הם עתידים לעלות אל ארץ-ישראל, ארץ זבת חלב ודבש.⁷⁵ הבטחה זו חוזרת ונשנית, אולם משחוטא העם בחטא המרגלים נגזרת מיתת-מדבר על מואסי ארץ חמדה והעם כולו סובב והולך ארבעים שנה במדבר טרם יכנס לארץ המובטחת. הלקח ברור – ההבטחה של נתינת ארץ-ישראל לעם ישראל קיימת, אולם כל זאת בתנאי שגם העם יקיים את אשר הושט עליו בברית-סיני. ואכן במשנתו של הנצי"ב, כמו שמצינו כבר בראשונים⁷⁶ אנו יכולים להבחין בשני מישורים בקשר של עם ישראל לארצו: במישור הנצח – הזיקה קבועה, קיימת ובלתי תלויה. כבר בבשורת הגאולה במצרים מתבשר העם על "והבאתי אתכם אל הארץ וגו' ונתתי אותה לכם מורשה אני ה'".⁷⁷ מה היא נתינה זו? מפרש רבינו: "לא לשעה שאתם תהיו בה בלבד אלא אפילו בשעה שאתם גולים ממנה היא שלכם וכמו שאדם הפורש משדה ירושת אבותיו לעולם דעתו עליה... כך א"י היא לנו מורשה לעד".⁷⁸ אם כן, הבטחה על נצחיות הבעלות של עם ישראל על ארץ-ישראל. אולם במקביל לכך אנו מוצאים מישור נוסף ואשר בו קיימת תלות של הפרייה ודחיה בין העם והארץ בהתאם להליכה בחוקות ה'. הבסיס לתלות זו מונח בהשגחת ה' המיוחדת על א"י וכפי שהדבר מתומצת בפרשנותו של הנצי"ב

73. בהסכמה לספר "אהבת חסד" של החפץ חיים זצ"ל. וכן בהע"ד שמות כ', י"ב ובברכת הנצי"ב למכילתא יתרו, פ"ח ד"ה על האדמה.

74. ע"ע בהע"ד דברים ה', ל' במצוות שבין אדם לחברו, ושם כ"ג, כ"א באיסור רבית שלפי רבינו קישרה התורה את שכרן לא"י משום האי טעמא.

75. שמות ג', ח' י"ז.

76. ע"י במדור "שירת אומה לארצה" בספרו של הרב עוזי קלכהיים שליט"א "אדרת אמונה".

77. שמות ו', ח'.

78. הנצי"ב מוסיף ש"בזה נכלל הברית אשר לארץ כי היא השגחתו בפרטות עליה אפילו בשעה שאנו גולים". יסוד זה – שהארץ שייכת לעם והקב"ה משמרה בשבילים – משמש כטיעון בפי מרע"ה בחטא העגל. ע"י הע"ד שמות ל"ב, י"ג; ויקרא כ"ו, מ"ב.

בפרשת עריות שבויקרא: "יש הפרש בין חלק ארץ שנתן הקב"ה לאיזה אומה לחלק א"י שנתן לנו, דכל הארצות היתה הנתונה בהשגחתו יתברך אך בתחילת הנתונה, אם טובה היא אם רעה ולא היתה מושגחת עוד בפרטי העתים לשנותה לפי המעשים. משא"כ א"י בכל שעה היא בהשגחה כדכתיב תמיד עיני ה' אלהיך בה וגו'".⁷⁹ מהותה של השגחה מיוחדת זו התלכנה באריכות במשנת הרמב"ן ונקראה בפיו "משפט אלהי הארץ".⁸⁰ אולם בעוד שהוא מדבר על הנהגה כללית מצאנו אצל הנצי"ב שלעתים נמצא השגחה שכזו גם על יחידים, גדולי האומה. כך מסביר הוא את הבטחת ה' ליעקב בחלום הסולם – הבטחה לשמירה והגנה רק בחרן אבל לא כשישוב לא"י והכל יהיה תלוי במעשיו,⁸¹ ומשו"כ כשחוזר יעקב לא"י הוא חושש מעשו, כידועו שתמה זכות ההבטחה "ועתה אפשר שיהא נעזב ח"י".⁸²

כמבט פשוט נראה לכאורה שהנהגה כזו מכבידה, וכך חשבו גם אותם האנשים בדור המרגלים שאמרו "ניתנה ראש ונשובה מצרימה",⁸³ כי "המה לא רצו בביאת א"י שיהיו מוכרחים לכופף ראש תחת עול מלכות שמים ובלי זה תהיה השגחת ה' לרעה. על כן אמרו ניתנה ראש – עלינו להיות ברשות עצמנו, ונשובה מצרימה – שאין שם עול תורה ועבודה". ואליהם כווננו יהושע וכלב את דבריהם באמרם "טובה הארץ מאד מאד".⁸⁴ במה היא טובה מאד? בזה גופא, בהשגחת ה' המיוחדת על כל איש לפי מעשיו, ועי"כ אדם מתקן מעשיו.

לא רק עצם הישיבה בא"י תלויה במעשים אלא גם הפרנסה בה.⁸⁵ את ערכם הרב של עבודת הקרבנות ותלמוד תורה הזכרנו כבר בהקשרם לקדושת הארץ. שני ערכים אלה הם גם היסודות שעליהם נשענת פרנסת א"י.⁸⁶ על חשיבות הקרבנות מן הפן הזה אנו למדים ממעשי אבות. כשאברהם הולך להקריב את יצחק בנו הוא עומד להקריבו כדין קרבן תמיד, ובתשובה לשאלת הבן הוא אומר "אלהים יראה לו השה".⁸⁷ דוקא שם אלוקים ולא שם הויה כמו בכל הקרבנות "משום שזה טבע פרנסת א"י מאז נבראה".⁸⁸ ואילו על ירושת א"י בזכות ת"ת אנו למדים מצויו של מרע"ה בערבות מואב "כל המצוה אשר אנכי וגו' למען תחיון ורבייתם ובאתם וירשתם את

79. שמות כ', כ"ד. במדבר י"ד, ח'.

80. עי' בפירושו לויקרא י"ח, כ"ה. דרשה לר"ח, הקדמה לקהלת.

81. בראשית כ"ח, ט"ו. עיי"ש שכשם שהיתה הבטחה ליעקב כן קיימת הבטחה לבנים בצאתם לגלות.

82. הע"ד ריש פר' וישלח.

83. במדבר י"ד, ב'.

84. שם, שם ז'. ומפרש רבינו שבהכרח לא באו לשבח הארץ כמה היא זבת חלב ודבש שהרי ראו בעיניהם וכל המרגלים העידו כי כן הוא וכו', אלא העלו כי ארץ טובה כמוה אינו בעולם כלל, אבל כל טוב תמידי מלבד שאין הרגש בטובה עוד כרוך רע הנהגה לרגל הטוב כי לפתח תענוגים חטאת רובץ.

85. על אזהרת התורה "אל תחלל בתך להזנותה ולא תזנה הארץ ומלאה הארץ זימה" (ויקרא י"ט, כ"ט) מוסיף רבינו הסבר שברור שמי שמזנה את בתו עושה זאת רק לפרנסה, ופירוש הדבר שאינו בוטח בה' שיפרנסנו בנקיות ולכן הארץ מזנה פירוטיה (לעשותן במקום אחר – רש"י).

86. עי' דברים י"א, י"ג; י"ג א'. שמות כ"ט, ל"ח; ל"ב, ו'; ל"ט, ה'.

87. בראשית כ"ב, ח' ובהע"ד שם.

88. יסוד זה נגלה לאברהם אבינו בכרית בה"ב, בראשית ט"ו, ח' ובהר"ד אות ב'.

הארץ",⁸⁹ אשר אליבא דרבינו הריהו צווי על העסק בתורה ובירור ההלכות ומתוך כך זוכים לירושת הארץ.⁹⁰

עוד דברים רבים אנו מוצאים במשנתו של הנצי"ב על פרנסת א"י, מעלתה והדרכים להשגתה. וכך אומר הוא: "בא"י היה תלוי כל הפרנסה ברגלים שהיה ארבעה ראשי שנים כידוע, והברכה ברגלים היה תלוי בשמירת מצוות הארץ היינו שביעית ותרומה, והיה לנו להאמין שאם היו שני שני שדה משונים בשמירת המצוות ככה היו משתנים בברכת הארץ כדאי' בתענית דף ט' גשם בשביל אחד ודבר זה פלא ואינו מצוי בכל הארצות".⁹¹

הקשר המיוחד הזה, שבין יכולת השגת הפרנסה בא"י לבין המצב הרוחני של היושבים בה יאיר לנו פרשיות שונות בתורה. הנה, קשרה התורה את איסור כישוף עם הביאה לארץ.⁹² ויש להבין מה הקשר, וכי זו מצוה שתלויה בארץ? מבאר הנצי"ב ב"העמק דבר": "א"י מצומצם זמנה בגשמי השנה ובזה תלוי חיותן של יושביה ונצרך לדעת מתי ירדו גשמים שלא לאחר הזמן של זריעה ולא להקדים הרבה. והיו ז' אומות משתמשים בידיעות כאלו (של כישוף) ומש"ה נזהרו ישראל ביחוד כי אתה בא אל הארץ לא תלמד לעשות וגו'." זו גם הסיבה לכך שאזהרת איסור עבודה זרה נתלה בזמן ביאת העם לארץ⁹³ "משום שיש לחוש שלא יאמרו אחרי שהכנענים ישבו בזה הארץ הרבה שנים ועבדו ע"ג זו בעבודה כזו הרי כך היא סגולת הארץ".⁹⁴

תפיסתו המקפת של רבינו על קדושת א"י וישיבתה באה לידי בטוי מעשי בפרשת השמיטה. כידוע היה הנצי"ב וצ"ל מן המתנגדים התקיפים ביותר להיתר עבודת האדמה בשמיטה ויצא כנגד "הרבה מרבני הזמן היוצאים כמחול לבקש עצה ותושיה עבור אחינו האכרים והכורמים באה"ק בשנת השמיטה". את דעתו ונמוקיו פירסם בקונטרס "דבר השמיטה"⁹⁵ ובסופו כתב את תפיסתו האמונית על א"י וקדושתה. וכך כתב: "...ועם ה' יושבי חו"ל שמחים לשמוע כי הגיעו לקיים קדושת הארץ ובשמחת לבכם יודו את ה' ואת עמו יושבי הקאלאניות אשר יצאו להיות חלוצים במלחמת החיים תחת השגחת ה' הפרטית בארצו. משונה א"י מכל הארצות דעיקר קיומה

89. דברים ח', א'.

90. כיר"ב בריש פי"ב. ע"ע בפט"ו, ה' בברכת ה' הניתנת ללומדי תורה. מה המעולה מבין שני האופנים? אומר רבינו: לימוד התורה. עי' בהרח"ד לשמות כ"ה, כ'; הע"ד שמות כ"ח, ט"ו: בראשית כ"ו, ה'; דברים י"א, י"ג: כ"ו, י"ז ובהח"ד שם; ברכת הנצי"ב על מכילתא בשלח פ"א ד"ה ויבואו אלימה. בענין פרנסת ישראל בא"י ע"ע בהרח"ד בראשית כ"א, ב' ובהוספות מכת"י של הנצי"ב לבראשית כ"ו, ב'.

91. הע"ד דברים ט"ז, ג'. הבחנה מעניינת בסוגי הפרנסות מצאנו בדברי הנצי"ב השבח בשירת האזינו "ירכיבהו על במתי ארץ ויאכל תנובות שדי" (דברים ל"ב, י"ג) מתפרש כשבחו של מקום שכונן את ישראל בא"י באופן שלא יבואו לידי חטא. החטא המדובר הוא שנאת חנם שקלקלו בו בבית שני והוא בא מצד אהבת הממון, שמגיעים לה ע"י רוב מסחר. חסד ה' הוא שהושיבנו בעבודת האדמה בא"י שמבלה ימי היושבים בה ומאידך מעשירה את העוסקים בה. עיי"ש בהע"ד. ועוד שמענו בדבריו שהברכה של והותירך וגו' (כדברים כ"ח, י"א) שהיא ברכה למעלה מן הטבע לא תהיה אלא בא"י.

92. דברים י"ח, ט'.

93. שם י"ב, כ"ט.

94. וע"ע בענין זה בהגדה של פסח עם פירוש הנצי"ב "אמרי שפר" עמ' 20, רש"ת על שה"ש עמ' 11, הע"ד במדבר ל"ג, נ"ה; דברים ל"א, ט"ז.

95. מופיע בשו"ת משיב דבר לרבינו הנצי"ב, ח"ב, סי' נ"ו.

אינו ע"פ טבע הליכות כל ארצות הגויים ואינה תלויה אלא בהשגחת ה' ע"פ מצוותיו, היינו הפרשת תו"מ... וכן בקיום מצות שביעית כמבואר בתורה".⁹⁶ בשנת תרמ"ח – במלאת לנצי"ב שבעים שנה – כתב מרן הראי"ה קוק זצ"ל מאמר הערכה לאישיותו של רבינו אשר נתפרסם בשנתון "כנסת ישראל" שיצא לאור בוורשה,⁹⁷ ובסופו כתב: "גאוננו הנצי"ב שליט"א הוא המחזיק בכל כחו ברעיון הנשגב של ישוב ארצנו הקדושה, וכמה פעמים יצא לדבר על דבר קדושת הדעה הזאת, במכתבי העתים לבני ישראל". מתוך כך שרתה בישיבה אורח מיוחדת, הלא כן העיד מרן הראי"ה זצ"ל בספרו לקבוצת חלוצים דתיים שפעם בלמדו בישיבת וולוז'ין שאלו הנצי"ב זצ"ל איך הוא מרגיש בישיבה? ותשובתו היתה – הנני מרגיש כאן כאילו הייתי שרוי בקדושתה של ארץ-ישראל.⁹⁸ העיד בנו של הנצי"ב שתשובה זו שימחה מאד את רבינו, והוא סיפר עליה בגאווה למקורביו. לא זכה רבינו לשבת בפועל בהר הקודש ולעסוק בתורה אך בוולוז'ין, בממלכת ישיבת "עץ-חיים", השפיע שפע רב של אהבת-ישראל וחיבת-ציון על תלמידיו שהיו לדמויות בולטות בתהליך שיבת עם ישראל לארצו.

96. בשנת השמיטה תרמ"ט השתתף הנצי"ב בהנהגת "חובבי-ציון". על מאבקו לקיום שמיטה כהלכתה עי' בחלק האיגרות.

97. הודפס שוב בקובץ "מאמרי ראי"ה".

98. "שיחות הראי"ה" שכתב הרב משה צבי נריה שליט"א, עמ' ק"ה.